
DİL-KÜLTÜR İLİŞKİSİ*

*Ruhattin Yazoğlu***

ÖZET

Kültür, bir toplumun tarihinde oluşturduğu maddî ve manevî bütün değerleridir. Bu durumu ifade etmek söz konusu olduğunda da ilk akla gelen şey, dildir. Dil, insanla insan, insanla diğer var olan şeyler arasında birleştirici bir ilişki kurar. İnsan, ancak dili sayesinde insandır. O halde dil, millet denilen sosyal varlığı birleştirir ve fertleri arasında duygu ve düşünce akımını meydana getirir. Hem düşüncenin hem de kültürün bir aracı olan dil, eğitim açısından da çok önemlidir. Düşünce, ancak dile aktarılmak suretiyle bilgiye dönüşebilir ve bilgi de sadece dilin aracılığıyla öğretilir. Diğer yandan, kültürel iletişimde kullanılmayan bir dil, kültür dili; bilimsel iletişimde kullanılmayan bir dil de, bilim dili haline gelemes.

Anahtar Kelimeler: Dil, kültür, dil-kültür, iletişim, düşünce.

* Bu yazı, EKEV Akademi Dergisinin 2002 yılı, sayı:11'in 21-43. sayfaları arasında yayınlanan "Dil-Kültür İlişkisi" adlı makalenin düzeltmeler ve yeni ilaveler yapılarak geliştirilmiş bir şeklidir.

** Yard. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (e-posta: ryazoglu@atauni.edu.tr)

GİRİŞ

Dilin, insan hayatında önemli bir yeri vardır. Zira dille insan, hem kendisi hem de kendi dışındaki insanlarla ve diğer varlık alanlarıyla ilişki kurar. Yine dille insan, bütün insanlar için ortak olan bir bilgi alanı oluşturur ve o alanı nesilden nesile dil yoluyla aktarır. Konfüçyüs, dilin bu önemini şu şekilde anlatmaktadır: “Bir memleketin idaresini ele alsaydım, yapacağım ilk iş, hiç şüphesiz dili gözden geçirmek olurdu. Çünkü dil kusurlu ise, kelimeler düşünceyi ifade edemez. Düşünce iyi ifade edilemezse, vazife ve hizmetler gerektiği gibi yapılamaz. Vazife ve hizmetin gerektiği şekilde yapılamadığı yerlerde âdet, kaide ve kültür bozulur. Âdet, kaide ve kültür bozulursa adalet yanlış yönlere sapar. Adalet sistemi bozulursa, şaşkınlık içine düşen halk ne yapacağını, işin nereye varacağını bilemez. İşte bunun içindir ki, hiçbir şey dil kadar önemli değildir.”

Buradan hareketle, şunu söyleyebiliriz: İnsanın dünyaya açılmasını ve dünyayla ilişki kurmasını, insanın temel niteliği olan dili sağlamaktadır. İnsanın insan olması, insanın kendi olması, kendi kimliğini bulması ve kendi bilincine varması da dile bağlıdır. İnsan, yaşamına kendisi biçim veren bir varlıktır. Hatta kendi kültürünü oluşturması da, kendi elindedir ve bu oluşumu sağlayan da dildir. Gelişmiş bir kültür, ancak gelişmiş bir dille kazanılabilir. İnsanın kimliğinin göstergesi, konuştuğu ve yazdığı dili olduğu gibi, bir milletin kimliğinin göstergesi de yine o milletin dilidir. Kimlik probleminin çok tartışıldığı günümüzde, dil-kültür ilişkisi sorunu da büyük ölçüde önem kazanmaktadır. İşte biz çalışmamızda, bu özelliğinden dolayı, dil, kültür ve dil-kültür ilişkisi sorunu üzerinde durmaya çalışacağız.

1. DİL

Dil kelimesi birçok dilde çok anlamlıdır; hem tat alma organını, hem de adına dil dediğimiz iletişim dizgesini anlatır. Ancak kelimenin temel anlamı, ağızdaki tat alma organıdır. Konuşma eylemini ve iletişim sistemini de anlatır duruma gelişi, bunların ağızdaki dille olan ilişkisi, dilin konuşmadaki yeri dolayısıyla. Dil, insanların ayrıcalık belgesidir. Dil yeteneği aynı zamanda insanın öteki varlıklardan ayrı olan yaratılışına, düşünme yeteneğine ve yapıcılığına sıkı sıkıya bağlı bir konudur.¹

Günümüze kadar düşünürler, dilciler, toplumbilimciler dili kendi açılarından tanımlamışlardır. Örneğin Platon *Kratylos* adlı yapıtında dili, “kendi

¹ Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul, 1993, s.94-95; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Ankara, 1995, I, 50-51.

özel düşüncelerini sesin yardımıyla, özne ve yüklem aracıyla anlaşılabilir duruma getirmek"² biçiminde tanımlar. Waltraud Bumann ise, dil sözcüğünün bir dar, bir de geniş anlamda kullanıldığını ifade eder. Ona göre, "geniş anlamda ve çok genel olarak bu terimden, kuramsal, duygusal ve istence bağlı içeriklerin anlamlı işaretlerle ifade edildiği ve haber verildiği bir aracı anlarız. Dar anlamda dile, özellikle söz diline, insanın özel ayrıcalığını, sahipliğini yapan bir şey gözüyle de bakarız; çünkü dil insan tinine ve aklına kopmaz bir biçimde bağlıdır."³

Dar anlamda yalnız günlük dili (tabî dil-tarihsel dil), geniş anlamda her türlü tabî veya yapma sembol sistemlerini kaplamı içine alan dili, "herhangi bir zihin faaliyetinin açığa vurulmasına, dolayısıyla bir zihinden diğer zihne aktarılmasına yarayan bir işaretler sistemi"⁴ şeklinde tanımlayabiliriz. Hemen ilave edelim ki dil, bu kadar basit ve bu kadar sade değildir. Aksine dil, çok çeşitli görevleri olan son derece ince ve karmaşık bir âlettir.

Dili bu şekilde tanımladıktan sonra, şunu söyleyebiliriz: Dil konusu, insanlık tarihi açısından yeni bir olay değildir. İnsanın bulunduğu her ortamda dilden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla bu konu, çok öncelere uzanmaktadır. Dilin bir sorun olarak ortaya çıkmasında kutsal metinlerin önemi büyüktür. Metafizik konular, insanlar için hep câzibe merkezi olmuş ve kutsal metinlerdeki mesajı anlama arzusu dili ön plana çıkarmıştır. Bu yaklaşım, felsefî düşüncenin oluşmasına da yardımcı olmuştur. Dinî metinler ve felsefe, tarih boyunca dilin yetkin bir anlatım aracı olarak gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu durum, aynı zamanda insan ilişkilerinin sağlıklı bir biçimde oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁵ F. Bacon, G. W. Leibniz, W. von Humboldt gibi düşünür ve dilbilimciler, dilin düşünce yönüne katkılarda bulunmuşlardır. Dil ve düşünce, insanı tamamlayan iki unsurdur.

Dil nedir, hangi varlık alanına girer, nesnelere sözcükler arasında nasıl bir ilişki vardır vb. sorular ister istemez insanı dilin kökü sorununa götürür. Dilin kökü ve özü sorunu, varlığın kökü ve özü sorunu kadar eskidir. Başlangıçta varlık ile dil, sözcük ile anlam birbirinden ayrılmazlar ve bir birlik olarak görünürler. Sözcük, varlığın bir simgesi, adlandırılması ve göstergesi değil, onun gerçek bir parçasıdır. Mitolojik görüşe göre, her nesnenin özü adlarda saklıdır. Adlara egemen olmasını, onları kullanmasını bilen kişi, nesnelere üzerinde de

² Eflatun, *Kratylos*, çev. Suad Y. Baydur, İstanbul, 1977, s.93-94.

³ Waltraud Bumann, "Dil Felsefesi", *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, der. ve çev. Doğan Özlem, İstanbul, 1997, s.509.

⁴ Bkz. Abdulkuddüs Bingöl, "Dil-Anlam ve Felsefe", *Felsefe Dünyası Dergisi*, (Temmuz 1991), sayı:1, s.22; A. Dilaçar, *Dil, Diller ve Dilcilik*, Ankara, 1968, s.3.

⁵ Bkz. Ayhan Songar, *Dil ve Düşünce*, İstanbul, 1986, s.20 vd.

bir egemenlik kazanır. Nesnelerin dünyası ile adların dünyasının tek bir gerçekliği vardır.⁶ En eski dinlerde de aynı görüş egemendir. *Rigveda*'da sözün gücü, Tanrı'nın gücüne yakındır. Çünkü, doğan ve yok olan insan sözünün temelinde, başsız-sonsuz ve gelip-geçmez olan tanrısal söz bulunur.⁷ Bu tanrısal söz, Yunanlılar'da *logos*'tur. Burada da sözün, varlıkla ayrılmaz bir birliği vardır. Herakleitos için *logos*, kozmosun güdücüsüdür. Evrene egemen olan *logos* ne Tanrı, ne de insan tarafından yaratılmıştır; o her zaman vardı, şimdi de vardır ve daima var olacaktır.⁸ Daha sonraki Yunan düşünürlerinde dil sorununu yalnızca nesnelere adların ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Platon da, *Kratylos* diyalogunda dili bu bakımdan inceler.⁹ Ancak o, 7. mektubunda dili bilginin temeli olarak ele almaktadır. Düşünce tarihinde dili, bilgi-değeri bakımından yöntemli bir şekilde ilk inceleyen Platon olmuştur. Platon'da dil, bilginin bir başlangıç noktasıdır.¹⁰ Dili duyu ve düşünce bakımından inceleyen Herder bile, yine de bilgi bakımından dille ilgilenmiştir.¹¹ Kutsal dinlerde ise dil, tanrısal bir özün yansıması ve yaratması olarak düşünülmüştür. Özellikle kutsal dinlerde "önce söz vardı";¹² yani dil, insanlara Tanrı tarafından bahşedilmiş bir nimettir. Dili aklın anası olarak kabul eden Hamann bile, dilin insana Tanrı tarafından verildiğini ve Tanrı'nın bir mucizesi olduğunu söylemektedir.¹³

Martin Heidegger ise dili, içinde varlığın su yüzüne çıktığı ve kendini gösterdiği bir *logos* olarak tanımlar. O, "dil, varlığın ışığıyla örtüsünü açtığı yerdir"¹⁴ derken, dili, insan varlığının temeli ve insanı insan kılan şey olarak kabul etmektedir. Wilhelm von Humboldt'a göre ise "dil, bir yandan, insanın genel tinsel enerjisinin düzenli işleyen bir çark içinde açığa çıkmasıdır; diğer yandan, bu çark içinde dilsel yetkinlik idesinin gerçeklikle bir oluş kazanması çabasıdır."¹⁵ Bu çabada insan, ancak dille insan olur.

Genel olarak dil, bir iletişim aracı olarak tanımlanır.¹⁶ Çünkü dil ile insan, hem kendisi hem de kendi dışındaki insanlarla ve diğer varlık alanlarıyla i-

⁶ Bedia Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul, 1998, s.15.

⁷ Kim Knott, *Hinduizmin ABC'si*, çev. Medet Yolal, İstanbul, 2000, s.38.

⁸ Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İzmir, 1985, I, 92, 93, 322, 323; Martin Heidegger, *Nedir Bu Felsefe*, çev. Ali Irgat, İstanbul, 1995, s.35.

⁹ Eflatun, *Kratylos*, s.115 vd.

¹⁰ Eflatun, *Mektuplar*, çev. İrfan Şahinbaş, İstanbul, 1997, s.55 vd.

¹¹ Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, s.16.

¹² Bkz. Yuhanna:1:1.

¹³ Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, s.16.

¹⁴ Ali Irgat, "Martin Heidegger Sözde Felsefe ya da Felsefenin Destruksiyonu", *Nedir Bu Felsefe*, İstanbul, 1995, s.16.

¹⁵ Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, s.45.

¹⁶ Hermann Wein'e göre dil, sırf bir bildiri ve anlaşma aracı değildir. İnsan dili, daima anlaşıldığı gibi, düşüncelerin veya tasavvurların sırf bir ifadesi veya kopyası da değildir. Wein'e göre dil, tasavvurla-

lişki kurar ve yine dil ile insan, bütün insanlar için ortak olan bir bilgi alanı oluşturur ve o alanı nesilden nesile yine dil yoluyla aktarır. Dil yoluyla oluşturulan bu alan bilim, felsefe, din, sanat, kısacası, kültür alanıdır ve dil, bu alanın bir varlığı olduğu gibi aktarıcısıdır. Dil sayesinde oluşan bir ortak alan olmadığı takdirde, insan kendi sübjektif dünyasına, kendi iç âlemine kapanacak ve kendi dışına çıkma imkânı bulamayacaktır. Oysa insan, bir öz-bilinç varlığı olmak bakımından, kendi yalnızlığı içerisinde kendi kendini düşüncemeyebilir. O, insan varlığı olmak uğruna kendi sübjektif alanının dışına çıkmak zorundadır. İnsan için kendi sübjektif alanının dışına çıkmak, duygularını ve düşüncelerini nesnelleştirmek demektir. Bunun yolu da, dile sahip olmak veya dili kullanmaktan geçer. Çünkü bütün insan fenomenleri, ancak dil sayesinde bir anlam ve değer kazanır. Bu bakımdan dil, insanın var olma koşuludur.¹⁷ Demek ki dil, insanın hem kendini oluşturmasını, hem de insanı insanla birleştirmek suretiyle ortak bir alan ve sübjektif alanın ortak alana katılmasını sağlamakta ve sübjektif alanın da objektif alanda kendisine bir yer bulmasına imkân hazırlamaktadır.

Görüldüğü üzere dilin en önemli işlevlerinden birisi, insan için bir bilgi alanı oluşturmak ve üretilen bilgilerin korunmasını sağlamaktır. Dilin bu işlevi, onun insan bilgisinin temeli olduğunu da gösterir. Çünkü bilgi, süje-obje ilişkisinin bir ürünü olarak dil kalıbına, önerme biçimine döküldüğünde ve kavramsal hâle getirildiğinde bir anlam ifade eder. Aksi takdirde, süje-obje ilişkisi dille ifade edilmediğinde, sübjektif bir yaşantı olarak kalır ve bu ilişkinin ifadesi olan episteme biçimine dönüşmez. Bilgi, dilde birikir ve dil ile aktarılır. Bilginin dil ile aktarılması, bir gelenek oluşturulması, bugünün, geçmişin tecrübelerinden ve birikiminden faydalanması demektir. Bu anlamda, tarih içerisinde oluşan gelenek, dil sayesinde inşa edilmekte ve bu suretle de geçmişle ilişki kurulabilmektedir.

Dilin birbirine karşıt iki işlevi daha vardır: Dil, bir yandan, insanın kendisini, iç hayatını, yaptıklarını, ettiklerini ve niyetlerini olduğu gibi bildirmesini sağlar. Öte yandan, dil, insanın kendini saklamasına, yaptıklarını ve niyetlerini başka şekilde göstermesine imkân verir. İnsanın burada ne dereceye kadar başarılı olacağı ya da olamayacağı, bilgi psikolojisini ve bilgi teorisini ilgilendirir. Bu iki durumdan birine yalancılık, ötekine de doğruluk diyebileceğimiz için de, başka bir bakımdan etiği ilgilendirir.¹⁸

rimıza şekil verir. Dil hakkındaki bu çok önemli anlayışta Wilhelm von Humboldt, Ernst Cassirer, John Leo Weisgerber, Edward Sapir ve Benjamin Lee Whort birleşirler (bkz. Hermann Wein, *Tarih, İnsan ve Dil Felsefesi Üzerine Altı Konferans*, çev. İsmail Tunalı, İstanbul, 1959, s.44).

¹⁷ Bkz. Nermi Uygur, *Kültür Kuramı*, İstanbul, 1996, s.13 vd.

¹⁸ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, İstanbul, 1988, s.243.

Buradan anlaşılıyor ki, dilin anlatımları hiçbir zaman onun taşıyıcısı olan insanın değer duygusuna ve değer determinasyonuna karşı ilgisiz kalmaz. Dilin objektif olduğu ve koşulsuz objektif kaldığı yer, bilim alanıdır.

Dil ile insan, bütün varlık alanlarıyla sıkı bir ilişki kurabilmektedir. Varlık, dilde gizlendiğine göre ya da Heidegger'in ifadesiyle, "dil, varlığın meskeni"¹⁹ olduğuna göre, varlık, ancak dilde kendini göstermektedir. Biz varlığa dil ile nüfuz ederiz ve var olanlar arasındaki ilişkiyi de dil ile belirleriz. Çünkü dil, var olan şeyleri adlandırarak ve onların "nelik"lerinin bilinmesini sağlayarak, kendisi ile diğer varlık alanları arasındaki ilişkiyi kurmaktadır.²⁰ Âdeta dilin varlık yapısı, varlığın yapısını yansıtır. Örneğin sıfatlar, varlık dünyasındaki nitelikleri; isimlerle birlikte gelen nitelikler, bu taşıyıcı olanın özelliğini; sayılar, nicelikleri; yüklemeler, eylemleri; isimler, nesnelere gösterirler. Demek ki kelimeler, varlık dünyasında bir şeyler görmek anlamına gelmekte ve buna göre bir anlam kazanmaktadırlar. Bir dil, varlığa ne derece nüfuz eder ve var olanlar arasındaki ilişkileri ne oranda belirlerse, o dil, o oranda da gelişmiş demektir.

Dil ile varlığa bakmak mümkündür. Bu açıdan dil, bir olanaklar alanıdır. Bu olanakları gerçekleştirmek ya da gerçekleştirilememek, dilin taşıyıcısı olan insana kalmıştır. Bir dilin olanak sferinden, güncel ve gerçek olan sfere geçebilmesi, taşıyıcının ya da taşıyıcıların görmesi, düşünmesi ve varlık dünyası ile hesaplaşmasının bir işidir. Bu sınırı, dilin taşıyıcısı ya da taşıyıcılarının görme ve düşünmesi belirler.²¹

Fakat bir dilin, olanak alanından gerçeklik alanına geçmesi birçok koşula bağlıdır. Bunun için, bir kez bir topluluğun her bakımından bağımsız ve özerk olması gerekir. Ancak böyle bir duruma gelen bir topluluk, kendi dilinin olanaklarını gerçekleştirebilir; ancak böyle bir topluluğun dili zenginleşebilir. Zengin dil, yalnızca bağımsız bir düşünmenin ve bağımsız bir görmenin ürünü olabilir. Ancak kendi gözüyle, kendi düşünmesiyle varlık dünyasına bakan bir insan topluluğu, düşündüğünü ve gördüğünü kendi dili ile anlatabilir.²²

Dil, bireyler tarafından oluşturulmuş olmasına rağmen birey üstüdür. İlkin, dilin asıl karakteristiği olan anlamın bilinç edimleri ile birlikte başlayıp bitmemesi ve bunlardan kopup bunları aşan bir varlık kazanabilmesi, dili

¹⁹ Martin Heidegger, *Özdeşlik ve Ayrım*, çev. Necati Aça, Ankara, 1997, s.52; Irgat; "Martin Heidegger Sözde Felsefe ya da Felsefenin Destruksiyonu", s.16; Doğan Özlem, "Heidegger ve Teknik", *Tekniğe Yönelik Soru*, İstanbul, 1997, s.14.

²⁰ Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.234; Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, İstanbul, 1999, s.133.

²¹ Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.237.

²² Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.237.

birey üstü yapar. Sonra, dili bir kişi yaratmamıştır; biz bu dokunun içinde doğar ve onun içinde büyürüz; dilin birey üstü oluğu bir de bu yüzdendir. Çünkü dil, tinsel varlığın bir görünüş biçimidir. Konuşma ile anlaşma, tıpkı üreme ve beslenme içgüdüleri gibi, tek kişiyi aşan bir içgüdüden köklerini alır. Ancak bu, tinsel olan bir içgüdüdür.²³ Onun için diyebiliriz ki, rasyonalist bir anlayışın ileri sürdüğu gibi, dil insan aklının şu veya bu nedenle bulmuş olduğu bir şey değildir. Yine pozitivistlerin sandığı gibi de, konuşma edimlerinin bir toplamı değildir. Aksine, bu anlaşma olanağı derin bir hayat temelinden gelir.

Dilin üzerimizdeki etkisi, hepimiz için geçerliliği olan düşüncelelerden ve doğrulardan çok daha güçlüdür. Kısaca dil, bizi şekillendirir ve bize bir düşünme biçimi sunar. Bir dili konuşan, o dilin düşünme biçimine de alışır. En başarılı ve tutarlı düşünme biçimi ise anadilin sunduğu düşünme biçimidir. Bu bakımdan "dil, bizden önce ve bizim için başarılımuş bir düşünme olarak karşımıza çıkar."²⁴

"Bir dilin dünya görüşü, o dilin dünya yorumu" olduğuna göre, dünya o dilde kurulmuş, düzenlenmiş ve o dili konuşanların diline bürünmüş bir biçimdedir. Dünya, her dilde farklı tarzlarda dile geldiğine ve kurulduğuna göre, genel anlamda "dil, dünya kavrayışı"²⁵ olmaktadır.

Tarihsel-tinsel gerçeklik alanı için bir töz olarak düşünölebilecek olan dili, insanlar arası bir uzlaşımın sonucu olarak gören konvansiyonalist-pozitivist bir teoriyle; kelime denilen kalıplardan kurulu bir araç olarak gören mekanist bir teoriyle; bir organizma olarak değerlendiren organist bakış açısıyla açıklamak mümkün değildir.²⁶ Çünkü dilin bir varlık yapısı vardır ve ontik açıdan dil, bir var olan olarak görölmelidir. Bir varlık alanı olarak anlaşılması gereken dil konusunda ilgilenen disiplinlerin en önemlileri olarak dilbilim, anlambilim, mantık ve dil felsefesi gelmektedir.

Bütün bu açıklamalar bize gösteriyor ki dil, ancak varlık dünyasını objektif olarak yansıttığı zaman gerçek işlevini gerçekleştirebilir. Bir olanak alanı olan dilin gelişmesi, ancak bu olanakların objektif olarak güncel sfere geçmesiyle gerçekleşebilir. Bu nedenle bir dili, şiir ve edebiyatı, bilim ve felsefesi, tekniği genişletebilir ve zenginleştirebilir. Bir insan topluluğunda düşünme ve görme, bilim ve felsefe, sanat ve teknik yetersizse, dil de yetersiz-

²³ Macit Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, İstanbul, 1997, s.69.

²⁴ Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, s.69, 71.

²⁵ Nermi Uygur, *Dilin Gücü (Denemeler)*, İstanbul, 1994, s.127 vd.

²⁶ Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.244-252.

dir. Bir dil, ancak düşünme ve görme sayesinde varlık dünyası ile objektif bir ilişki kurduğu ölçüde gelişebilir.²⁷

Düşünme ile dil ve görme ile dil arasında sıkı bir ilişki vardır. Dil ve düşünme işlevi arasındaki ilişki sorunu üzerinde, en eski düşünürlerden günümüzdeki bilginlere kadar pek çok kişinin zihin yorduşunu görürüz. Platon, "düşünce, insanın içinden kendi kendisiyle yaptığı bir konuşmadır. İnsan, bir şeyi düşündüğü zaman, onu aynı zamanda dil ile hiçbir konuşmaya başvurmadan, kendi 'içinden' anlatmaya çalışır. Düşünme ile dil arasındaki ilişki ihmal edilirse, dil ile varlık dünyası arasında kurulması gereken korelasyon meydana gelmez. O zaman kelimeler boş birer klişe haline gelir."²⁸

Günümüze kadar yapılan çalışmalarda, birbirinden ayrılan görüşler ve yargılara rastlanır. Bazı düşünürler, konuşma ve düşünmeyi birbirinden ayırmazlar. Örneğin behaviorizm akımının görüşünü belirten Wygotski, bu konuda şu formülü ileri sürer: Düşünme=Dil-Ses. Martinet, örgütlenmiş bir düşüncenin ancak dille var olabileceğini belirterek bunun toplumla ilişkisine dikkati çeker.²⁹

Daha çok XIX. yüzyılın dilbilimcileri, dil ve düşünmenin iki ayrı işlev ve nitelikleri ayrı iki ruhsal eylem olduğunu savunmuşlardır. Kimi bilginler de onları birbirine çok sıkı bağlı ve birlikte oluşmuş değişik ruhsal işlevler olarak benimsemişlerdir.³⁰ Örneğin E. Sapir ve Whorf teorisine göre dil, dünya görüşünü ve algılama biçimini etkiler:

"Sapir-Whorf savı olarak anılan bu görüşe göre, bir kişi dünyayı, konuştuğu ana dilinde bulunan ayrımlar ve bu ayrımlar arasındaki ilişkiler aracılığıyla algılar ve açıklar."³¹

Herder'e göre dil, "bilimlerin aracı ve aynı zamanda özüdür. Dil, bilimlerin yapıcı ve yaratıcı unsurudur. Bilimlerin formu ve düşünceler, dil içinde ve dile göre şekil alırlar."³²

Yaratıcı bir görme ve yaratıcı düşünme, dilde de yaratıcı olur. Eğer bir insan bağımsız bir düşünme ile düşünüyor ve böylece varlık dünyasına bakıyorsa, onun düşündüklerini kendi dili ile anlatmamasına olanak yoktur. Fakat bir insan, bağımsız olmayan bir düşünme ile, örneğin başka ulusların kelimeleriyle, görüşleriyle düşünüyor ve "iğreti" bir gözle varlık dünyasına,

²⁷ Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.238; Uygur, *Kültür Kuramı*, s.15.

²⁸ Eflatun, *Kratylos*, s.115 vd.

²⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, I, 53-54.

³⁰ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, I, 54.

³¹ Berke Vardar ve diğerleri, *XX.Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler)*, Ankara, 1983, s.44.

³² Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, s.79.

insan ilişkilerine bakıyorsa, böyle bir insanın bir dil yoksulluğu içinde bulunması da doğal görülmelidir.³³

Bir dilin bağımsızlığı, o dili konuşan toplumun bağımsızlığı ile neredeyse eř değerdedir. Dil düşünce hem dayanağı, hem de taşıyıcısıdır. Dayanağıdır; çünkü işleyiş biçimiyle düşünceyi anlamlandırır. Taşıyıcıdır; çünkü düşünceyi göndericiden alıcıya iletecek bir dizge olarak seçilmiştir.³⁴

Dil, insan yaşamında önemli bir konuma sahiptir. İnsan, *zoon logon ekhon'*dur; yani "insan, konuşan bir varlık"tır. Burada *logon*, *logos*'la ilgilidir. *Logos* kavramı da iki anlamı içinde taşır: *Logos*, bir yandan "söz, dil"; diğer yandan da, "düşünce, akıl" demektir. Demek ki *logos* kavramında, dille düşünce iç içedir. *Logos* kavramında düşünme ile konuşma, düşünce ile söz ve sözcük birbirinden koparılmaz şekilde kaynaşmış bulunur.³⁵

Alman kültürünün ilerlemesi için Alman dilinin gelişmesinin gerekli olduğuna inanan ve bunun için mücadele eden Leibniz de, dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi ele alır. Leibniz'e göre, "dil, aklın aynasıdır." Akıl ile dil karşılıklı olarak birbirlerine bağlıdırlar. Bir yandan zihin olgunlaştıkça dil de gelişir; diğer yandan zengin, akıcı ve herkesçe anlaşılır bir dil de zihnin gelişmesini sağlar. Zihin ile dil arasındaki bu ilişkiyi Leibniz, dilin temeli saydığı sözcüklerin görevi üzerinde açıklar. Sözcükler birtakım göstergelerdir. Bu göstergeler, sadece düşüncelerimizi başkalarına bildirmek için değil, kendi kendimize düşünürken de gereklidir. Zihin bir şeyi kavradığında, "nesne"nin yerine sözcüğü yerleştirir. Nesnenin yerine bu sözcüğü koyma işi, zihnin işlemlerini kolaylaştırır ve hızlandırır. Çünkü zihin bunu yaparak düşünürken, nesneyi her defasında göz önüne getirmekten kurtulur. Bu bakımdan sözcükler sayılara benzetilebilir.³⁶

İsviçreli dil filozofu Walter Porzig'de de bu düşüncelerin etkilerini görürüz. Porzig'e göre dil, asıl başarısını düşüncede gösterir. Düşünce, ilişkileri kavramaktır. Düşüncenin başarısı asıl olanı seçmede, kendisi ve düşündüğü şey için gerekli olmayı bırakmadadır. Bu da bir soyutlamadır. Soyutlamanın bilinçte kendini temsil ettirmesi gereklidir ve bunu da sözcükler yapar. Dil, düşüncenin bir aracı durumundadır; ancak, dilin kendisi de düşünce içinde meydana gelir. Dil ve düşünce karşılıklı olarak birbirlerini oluştururlar. Dil, düşünce içinde ve düşünceyle birlikte hareket eden bir simgeler sis-

³³ Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.237-238.

³⁴ Mehmet Yalçın, *Şiirin Ortak Paydası*, Sivas, 1991, s.69.

³⁵ Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, I, 93.

³⁶ Macit Gökberk, "Leibniz'in Alman Dili Üzerine Düşünceleri", *Felsefe Arkivi*, İstanbul, 1947, II. cilt, sayı:2, s.84-85.

temidir. Ancak düşünce, bir düşünüşler dizisidir. Düşünüşler dizisi de düşünüşler arasında ilişkiler kurar. Böylece ilerlemiş düşünce nesnelere ilişkisini değil, ilişkilerin ilişkisini de kavrar. Burada dil en yüksek başarısına erişmiştir. Büyük düşünürlerin büyük düşünce yapılarını kurabilmelerini yalnız dil sağlayabilir; ancak bunu yapmak için de dil yeniden araç olur.³⁷

İnsan ne ise dili sayesinde odur. Hölderlin bu konuda şöyle demektedir: Tanrı, dili insana, kendisinin ne olduğunu göstermesi için vermiştir. Her insan, kendisinin ne olduğunu ve nasıl bir niteliğe sahip olduğunu dili sayesinde açığa çıkarır; bundan dolayı dil, hem insanın kendisinin, hem de dünyanın bir aynasıdır. Çünkü ancak dil sayesinde insanın, dünya ve bütün var olan her şey hakkında ne düşündüğünü öğreniriz.³⁸

Buraya kadar dil hakkında bilgi vermeye çalıştık. Dil-kültür ilişkisini belirtmek için kültür hakkında da bilgi verip, daha sonra ikisi arasındaki ilişkiyi belirtmeye çalışacağız.

2. KÜLTÜR

Kültür kelimesi, *cultura*'den türemiştir. Latince'de *colere*, sürmek ve ekip biçmek; *cultura* ise, Türkçe'deki "ekin" karşılığında kullanılmaktadır. *Culture* sözcüğü, XVII.yüzyıla kadar Fransa'da da aynı anlamda kullanılmıştır. İlk kez Voltaire, *culture* sözcüğünü, insan zekâsının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanmıştır. Sözcük buradan Almanca'ya geçmiş ve 1793 tarihli bir Alman Dili Sözcüğünde *kultur* olarak yer almıştır.³⁹ Alman filozoflarından Erich Rothacker "kültür" sözcüğünü şu şekilde tanımlamıştır: "Kültür, bakım demektir. *Cultura agri*, tarla bakımı (veya toprağı işleme); *cultura animae* ise, ruh bakımı demektir. Geniş anlamıyla kültür, yapma, farklılaşma olduğu kadar bütünlenme, biçim verme, iyice işleme, iyice şekillenme, damgasını basma, üslûp verme, mükemmelleştirme, geliştirme ve derinleştirme demektir."⁴⁰ Etnolog G. Klemm, *İnsanın Genel Kültür Tarihi* adlı eserinde "kültür" sözcüğünü uygarlık ve kültürel evrim karşılığında kullanmıştır. Sözcük ve kavram, buradan İspanyolca, İngilizce ve Slav dillerine geçmiştir.

³⁷ Walter Porzig, *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü, Ankara, 1995, s.52 vd.

³⁸ Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.241.

³⁹ Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar)*, İstanbul, 1977, III, 362 vd; Demir ve Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s.224; Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, s.65-66; Murtaza Korlaelçi, "Din-Kültür İlişkisi", *Felsefe Dünyası Dergisi*, (Temmuz 1993), sayı:8, s.38-39.

⁴⁰ Erich Rothacker, *Tarihte Gelişme ve Krizler*, çev. Hüseyin Batuhan ve Nermi Uygur, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konferansları, İstanbul, 1954, s.52.

Ancak XIX. yuzyılın ikinci yarısı ile XX. yuzyılın ilk çeyreğinde, Fransızlar ve İngilizler, "uygarlık" (civilisation) szcđđn kültüre tercih etmişlerdir. Fransızca'da *culture* szcđđnn uygarlık karşılığında *Académie Française* szlđđnde yer alması ancak 1932'de gerçekleşmiştir.⁴¹

E. Sapir, "kültür" kelimesinin esas itibariyle  anlamda veya üç anlam grubunda kullanıldığını söylemektedir: nce etnoloji ile kültür tarihi mensuplarının bir terim olarak kullandıkları anlama nazaran kültür, insanın hayatında içtima'î yoldan miras aldığı somut ve soyut her formu kapsar.⁴² Bu anlamda kullanılan kültür, insan kavramıyla hemen hemen aynı şeyi ifade etmektedir.

Bu terimin ikinci anlamda kullanılışı daha yaygındır. Bu anlama göre kültürden, ferdî inceliğin daha ziyade konvansiyona tabi bir ideali kastedilmektedir. Bu ideal, cüz'î bir bilgi ve tecrübeye dayanmakta; fakat bir sınıfın ve eski bir geleneğin himayesine uygun olan ve tipik tepkilerden oluşan bir tavrı ifade etmektedir.⁴³

nc anlamda kullanılan kültürün tanımı ve tatmin edici bir şekilde betimlenmesi daha gttr. Bunun sebebi, muhtemelen kültür kelimesini bu anlamda kullananların, ondan ne anladıkları hakkında bize tam ve açık bir fikir verebilmeleridir. Bu nc anlamdaki kültür teriminin, bir taraftan fertten ziyade grubun sahip olduğu manevî değerlere önem vermesi itibariyle birinci anlamda kullanılan kültürle ortak bir noktası vardır; diğer taraftan etnologların daimî bir cereyan halinde tasavvur ettikleri kültürün bütünü içinden soyut ve içsel olma bakımından diğerlerinden daha değerli, daha karakteristik, daha anlamlı ve daha seçkin bazı faktörler üzerinde durması itibariyle ikinci anlamda kullanılan kültür terimiyle benzerliği vardır. Bununla birlikte, E. Sapir'e göre, bu nc anlamda kullanılan kültürün de, uygarlığın tamamıyla somut olan unsurlarının aksine, yalnız ruhî olanları ihtiva etmesi, iki açıdan doğru değerdir: Zira bu tarzda tasavvur edilen kültür terimi, nispeten önemsiz unsurlar ihtiva ettiği gibi, somut kültür faktörlerinden bazıları da onun genel görünüşü içinde pekla önemli bir yer alabilmektedir. Kültürü sadece sanat, din ve bilim hakkında kullanmak suretiyle sınırlandırmanın da yapay bir inhisarcılık ifade etmesi bakımından sakıncası vardır.⁴⁴ E. Sapir'e göre, açıklamaya çalıştığımız bu kültür teriminin amacı, her-

⁴¹ Bkz. Paul Robert ve arkadaşları, *Micro Robert (Dictionnaire du Français Primordial)*, Paris, 1981, s.184, 256.

⁴² Bkz. E.Sapir, "Culture, Genuine and Spurious", *American Journal of Sociology*, vol. 29, No.4, 1924; Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, 1987, s.34.

⁴³ Turhan, *Kültür Değişmeleri*, s.35.

⁴⁴ Bkz. Turhan, *Kültür Değişmeleri*, s.36.

hangi bir toplumun yeryüzünde seçkin bir yere sahip olmasını temin eden hayat telâkkilerini ve uygarlığın özel görüntülerini tek bir terimin içine sığdırmaktır demekle, bu terimin özüne belki daha çok yaklaşmış oluruz.

Çok değişik anlam ve kullanımları olan "kültür", ilk kez Herder tarafından bir felsefe terimi olarak tanımlanmıştır. Herder'e göre "kültür", toplumların doğal durumdan çıkıp kendileri için yararlı, kendilerine göre iyi ve doğru bildikleri amaçlara ulaşma ve bunları gerçekleştirme yolunda gösterdikleri tüm etkinlikler ve bu etkinlikler sırasında meydana getirdikleri tüm ürün ve yaratımlarıdır. Böylece toplum halinde yaşayan insanın kendi düşünce ve emeği ile ortaya koyduğu her şey, yani dil, teknik, sanat, ekonomi, mitos, bilim, devlet, hukuk, siyaset vb. ve nihayet felsefe, "kültür"ün unsurları ve bileşenleridir. "Kültür", insanlığın tüm üretim ve yaratımlarını kapsar.⁴⁵ Böyle bir tanıma, kültürün genel tanımı olarak bakılabilir. Ne var ki böyle bir tanım, bir ad tanımından öteye de gidemez. Çünkü bizler "kültür"ü, ancak değişik tarihsel dönemler ve değişik toplumlarda, bu dönem ve toplumların kendilerine özgü kalan duyuş, sezış, düşünüş tarzlarının yine onların dil, din, teknik, sanat, ekonomi, mitos, bilim, devlet, ahlâk, siyaset, hukuk ve nihayet felsefelerinde hep özgül kalan bir dışa vurma formunda tanıyoruz. Bu özgüllüğü ifade etmek üzere, çoğul bir terim olarak "kültürler"den söz ediyoruz.

"Kültür", bir kavramdır. Kültürün somut, başlı başına bir varlığı yoktur. Kültür, doğrudan algılanan bir varlık değildir. Algılanabilir dünyada parça parça olan olaylar ve cisimler, bir bakış açısına göre, zihinde bir araya getirilir. Gerçekte olmayan, yalnızca zihinde inşa edilmekte olan bir kavram, algıların zihindeki içeriğini seçer, düzenler ve yeni bir ilişkiler ağı ile algıları yapılandırır. Kavram, olanın olduğu gibi algılanması değil, bir ölçüte, bir bakış açısına ve bir anlam doğrultusuna göre, algı içeriklerinin düşünceyle kavranmasıdır. Kavram, duyu planında pasif bir algı değil, zihin planında düşünce ile yapılan bir inşadır. "Kültür", bir varlığın değil, bir kavrayış tarzının adıdır.⁴⁶ Kültürü, bizim dışımızda, bizim kavrayışımızdan bağımsız bir varlığı, sabit unsurları ve özellikleri varmış gibi tanımlamaya çalışmak imkânsız bir işi başarmayı istemektir.⁴⁷

Görüldüğü gibi, kültür kavramı, insanın zihnindedir. Fakat kültür kavramına ulaşmamızı sağlayan kültür unsurları, gözlenebilir olgular olarak dışta ve algı planındadır. Kültür unsurları, insanın edimleri ve o edimlerinin

⁴⁵ Doğan Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, İstanbul, 1996, s.165.

⁴⁶ Necati Öner, "Kavram", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, İstanbul, 1995, s.116 vd.

⁴⁷ Yılmaz Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, İstanbul, 1999, s.10.

ürünleridir.⁴⁸ Kültür unsurları, insan zihninin başka hiçbir canlıda olmayan bir temel yetisinden kaynaklanır. Bu yeti sayesinde insan, dış dünyayı sembolik olarak zihinde temsil eder. Algı planı olmadan da zihin, sembolik planda işlemler yaparak tasarlar, hayal eder, düşünür, hüküm verir ve faaliyet planı yapar. Bu yeti, aynı zamanda insanın "ben" kavramının da kaynağıdır. Kendi kendinin farkında olan, kendini tasarımıyabilen, içe bakışla kendi düşüncelerini ve duygularını inceleyebilen insan, kendi zihninin başlı başına bir imkân kaynağı olduğunu da fark eder. Kendi zihninin bu şekilde bilincine varma, kültürün sistemli biçimde üretilerek zenginleşmesine ve yükselmesine yol açar.⁴⁹

Zihin, sembolik tasarım ve hayal gücüyle, büyük bir imkân kaynağıdır. Edimler, bu kaynağın imkânlarını sembolik plandan dış dünyadaki gerçeklik planına taşır. Bununla birlikte, dış dünyada kültür unsuru olarak cisimlerin her zaman edimsel olarak oluşturulması gerekmez. Zihnin sembolik tasarımlama ve hayal gücü, doğada var olan bir cisme bir işlev yükleyerek onu bir kültür unsuru haline getirebilir. Bu olgu, kültürün meydana gelişinden önemli olan şeyin, cisim değil, onun bir amaca hizmet edecek biçimde tasarlanması olduğunu gösterir.⁵⁰

Kültür kavramının tarihçesini ve tanımını verdikten sonra, kültür çeşitleri üzerinde durabiliriz. Ancak burada biz, sadece Pitirim A. Sorokin'in ortaya koymuş olduğu kültür çeşitlerini belirtmekle yetineceğiz. Amiran Kurtkan Bilgiseven'e göre Sorokin, kültür çeşitlerini esas itibarıyla üç ana gruba ayırmaktadır:

Birinci ana grup, *maneviyatçı kültürler*dir. Bu grubun iki tâli kültür çeşidi vardır: Birinci çeşidi oluşturan zâhitlik maneviyatçılığında, insanın maddî ihtiyaçlarına bizzat hâkim olabilmesi, temel amaç olarak kültürün hedef teşkil eden zihniyetini meydana getirmektedir. Bu zihniyet tamamen içe dönektir. Dış dünya ile olan ilişkisini tamamen kesen insan, dünyevî âleme karşı duyarsız bir hale gelmiştir.⁵¹

Maneviyatçı kültürün ikinci çeşidinde ise, amaç teşkil eden zihniyet ayırdır. Fakat bu zihniyet, artık azınlık teşkil eden bir zâhitler grubunun değil, bütün insanların zihniyetidir. Böylece zâhitlik kitleye mal edilmiştir.⁵²

⁴⁸ Francis E. Merrill, *Society and Culture*, New Jersey, 1961, s.120; Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, s.65; Ali İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban, İstanbul, 1992, s.76.

⁴⁹ Bkz. Merrill, *Society and Culture*, s.116-117.

⁵⁰ Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, s.14.

⁵¹ Bkz. P. A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. M. Münir Raşit Öymen, Ankara, 1994, II, 238; Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, 1985, s.421.

⁵² Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.422.

Sorokin'in işaret ettiği ikinci ana grup, *maddeci kültürler*dir. Bu grupta üç tâli kültür vardır: Birincisi, Epikür zihniyetini model olarak kabul eden kültürdür. Bilindiği gibi Epikür, ihtiyaçların bastırılarak azaltılmasını değil, ihtiyaçlarla kamçılanan isteklerin gösterdiği yönde dış dünyanın zenginleştirilmesini tavsiye etmiştir. Bu zihniyet, insanları, tekniklerini geliştirmek suretiyle tabiata hâkim olma amacına yöneltir. Böylece, Epikürcü maddecilikte ahlâk ikinci plana atılmakta veya maddî doygunluk temeline oturtulmaktadır.⁵³

Fakat bu temel zorlandığı zaman, maddeci kültürler grubunun ikinci kültür çeşidi belirmeye başlar. Bu çeşit kültürde dış dünyadan istifade etme zihniyeti, her türlü ahlakî düşünceyi bastıracak kadar aşırı bir seviyeye varır. İnsan, hiçbir ahlakî düşünce söz konusu olmaksızın, her maddî vasıttan kendi iç âleminin istekleri yönünde dilediği şekilde yararlanmalıdır. Şu halde maddeci kültürün bu çeşidinde iç ve dış âlemler arasında bir birleşim meydana gelmektedir. Fakat bu birleşme esnasında bütün ahlakî kurallar çığnenebilmektedir. Dış âlem kontrolsüz iç âlemin isteklerine uygun hale getirilmektedir.⁵⁴

Sonuçta maddeci kültür zihniyetinin bu derece yaygınlaşmasından doğan sakıncalar hissedilince üçüncü çeşit ortaya çıkar. Maddeci kültürün bu çeşidi müraâf insanlar yetiştirir. Bunlar, maddî hazlardan kendini koparma terbiyesi ile yetiştirilmemişlerdir.⁵⁵

Sorokin'in işaret ettiği ana kültür çeşitlerinden üçüncüsü, *karma kültürler*dir. Bu kültürlerde, maddeci ve maneviyatçı kültür değerlerinin bir karışımı göze çarpar. Karma kültürün iki çeşidi vardır: Bunlardan birincisi, karma çeşidi en yetkin bir şekilde temsil eden çeşittir. Buna "ideal kültür" denebilir. Çünkü bu kültürde maddeci ve maneviyatçı değerler, dengeli bir şekilde birbirine karışarak ferdi kognisyonlardaki algılar ve toplumdaki kurumlar arasında bütünleşme meydana getirebilir.

Karma kültür çeşitlerinden ikincisinde ise, ya ideal kültüre bir türlü ulaşamamış ya da ideal kültürden uzaklaşma başlamıştır. Bundan dolayı bu kültüre "sahte ideal kültür" diyen Sorokin, bu kültürde gerçeğin iyi anlaşılmadığını vurgulamaktadır. Sahte ideal kültürde fert, dışta kendisine zorla kabul ettirilen yoksunluklara, fizik bakımından mümkün olduğu ölçüde katlanmaya boyun eğmiş görünmektedir. Bu durumda hem fizik, hem tinsel ih-

⁵³ Bkz. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, II, 239; Karl Marx, *Demokritos ile Epikuros'un Doğa Felsefeleri*, çev. Hüseyin Demirhan, Ankara, 2000, s.57.

⁵⁴ Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, II, 239; Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.422.

⁵⁵ Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.423.

tiyaçları azalmıştır. Fakat bu belirli bir ferdî istencin değil, dış baskıların sonucudur.⁵⁶

Görölüyor ki, her kültürün kendine özđü bir şahsiyet tipi vardır. Sorokin'in açıklamaları sadece kültür çeşitlerini değil, sosyo-kültürel değişmenin ritmini de açıklayıcı niteliktedir. Önceki açıklamalarımızda da ortaya konduğu gibi, herhangi bir kültür çeşidi aynı zamanda sosyo-kültürel değişmenin belli bir safhasıdır. Böyle bir safhada, örneğin maneviyatçı kültürde, kültürü besleyen sosyal güçler, kendi kendilerine doymuşluk seviyesine geldikleri zaman, sosyo-kültürel yapı, ideal kültüre doğru değişir. Fakat ideal kültür safhasında, hiç duraklamadan maddeci kültüre doğru ilerleyiş, çok defa olağan değişme ritmi halinde göze çarpmaktadır.

Çeşitlerini vermeye çalıştığımız kültürün bir kısım "ön koşulları" vardır. Bunlar; bilme, anlama, öğretim, eğitim ve oluşma (derin bilgi)'dir. Bunlar, "hazırlayıcı kültür" olarak da isimlendirilirler. Bunlar, kültürün zorunlu şartları olsalar bile hiçbir zaman yeterli şartları değildirler. Kültürün gelişmesi için bir ortama ihtiyaç vardır.

Bu demektir ki her gerçek kültür, bilhassa modern kültür, insanı çağdaş yapan, diğer varlıklar arasında en fazla insan üzerinde duran ortamdan kendini soyutlayamaz. Bu ortam şu üç evreyi ihtiva eder: Hürriyet ve kullanılabilirlik, sosyal kalıtım ve çevre. Bunların her üçü de, günlük hayatta sıkı sıkıya birbirlerine bağlı bulunur.⁵⁷

Birbirlerine bağımlılıkları en fazla belirtilmiş olan hürriyet ve kültür, insan hakları arasında yer alır. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren sosyolojik araştırmaların esas katkılarındağ biri, insanı sosyal ortamına yeniden yerleştirmek ve insanı, kendini çevreleyen şeylere, yeniden bağlamak oldu. Sosyal kalıtım diye isimlendirilen insanın doğduğu çevre, kültür gelişiminde çok büyük bir yer tutar.

3. DİL-KÜLTÜR İLİşKİSİ

Dille kültür arasındaki ilişkiler sorununun, özellikle XVIII. yüzyıldan bu yana, önem kazandığını görüyoruz. Herder, Wilhelm von Humboldt, Whorf gibi pek çok düşünür ve araştırıcı bu konu üzerinde önemle durmuşlardır.

Ünlü dilbilimci, düşünür ve devlet adamı Wilhelm von Hulmboldt, dille kültür arasındaki ilişki konusuna, çalışmalarında geniş bir yer ayırmıştır. Bir ulusun dilinden, o ulusun kültürüne ve dünya görüşüne inilebileceğini sa-

⁵⁶ Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s.423.

⁵⁷ Korlaelçi, "Din-Kültür İlişkisi", s.42.

vunan Humboldt, dilin bir ulusun ruhunun dış görünüşü olduğunu belirtmekte ve "ulusun dili ruhudur, ruhu da dili" demektedir. Humboldt'a göre diller, uluslarla birlikte gelişirler ve onların tinsel özelliklerinden kururlar. Ulusların tinsel özellikleri çeşitli olduğundan, dillerin yapısı da birbirinden farklıdır.⁵⁸

K.Vossler'e göre dil, kültürün aynasıdır. Glinz ise dili toplumsal-tarihsel bir birleşim ve kurum olarak benimsemekte, onu bir toplumun yaşayışı içinde hukuk, iktisat düzeni, belirlenmiş kurallar ve geleneklerle karşılaştırılabilecek bir kurum olarak görmektedir.⁵⁹

Kültüre gelince, o, bir toplumun tarihinde oluşan somut ve soyut bütün değerleridir. Bu durumu ifade etmek söz konusu olduğunda da ilk akla gelen şey dildir. Dil, millet denilen sosyal varlığı birleştirir. Onlar arasında duygu ve düşünce akımını meydana getirir. Milletler duygu ve düşüncelerini yazıya geçirince daha sağlam bir birlik meydana gelir. Çünkü yazı sayesinde duygular ve düşünceler, hem zaman hem de mekân içinde yayılır. Kültür kavramının içine dil, gelenek ve görenekler, musiki, resim, mimarî, aile, hukuk sistemleri, çalışma tarzı, üretim, tüketim, ulaşım ve inançlar girmektedir.⁶⁰

Bir millete mensup olan her fert, o milletin kültürünü, dilini, dinini, zevkini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini beraberinde taşır. Kültür fertleri aşan, fertlere biçim, yön ve kişilik veren bir varlıktır. Alman düşünürü Hegel, buna *objektif geist* (maddeleşmiş ruh) adını vermektedir. Hegel'in kültüre *objektif geist* demesinin sebebi, kültür sahasına giren her şeyde, insan ruhuna has, manevî bir değer, duygu ve düşüncenin maddî bir hale gelmesidir.⁶¹ Hegel'in *objektif geist* dediği şeye, daha sonra ise "kültür" denmiştir.⁶² Kişiyi, nasıl kültürel gücü ayakta tutuyorsa, bir milleti de, dünya milletleri arasında ayakta tutan, ona canlılığını, sürekliliğini sağlayan kültür kaynaklarıyla bu kaynakların iletişim gücüdür. Kültüre dinamizmini sağlayan iletişimdir. İletişim olmazsa kültür durağanlaşır ve aktivitesini kaybeder. Hangi toplumsal ortamda oluşursa oluşsun, üretilen kültürün aynı zamanda iletilmesi gerekir.⁶³

⁵⁸ Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, s.52.

⁵⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, I, 65.

⁶⁰ Kaplan, *Kültür ve Dil*, s.22-24.

⁶¹ G. W. F. Hegel, *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer, İstanbul, 1995, s.67-68; Wein, *Tarih, İnsan ve Dil Felsefesi Üzerine Altı Konferans*, s.3 vd.

⁶² Bkz. Wein, *Tarih, İnsan ve Dil Felsefesi Üzerine Altı Konferans*, s.14.

⁶³ İnal Cem Aşkun, "Kültürel İletişim Politikası", *Kurgu, Açıköğretim Fakültesi İletişim Bilimleri Dergisi*, (Ocak 1990), sayı:7, s.3; Güvenç, *İnsan ve Kültür*, s.70, 112.

Kültür, insanın doğal varlığıdır. İnsanın yaşadığı her yer ve zamanda kültür, toplumsal konumu ne olursa olsun, kişilik mekanizmaları aracılığı ile çevreye yansır. Kültürel iletişim mekanizmaları, toplumda hem kültürü yayıcı, hem de yabancı kültürlerin yayılmasını da önleyici işlevler görmektedir.⁶⁴

Görüldüğü gibi dil ile kültür arasında sıkı bir ilişki vardır. İşte bunun için dikkatimizi çevirmemiz gereken şey, bu sıkı ilişkinin ne tür bir ilişki olduğudur. Dile kültür açısından bakacak olursak ortaya çıkan genel görünüş şudur: Dil, kültürü hem kurar hem geliştirir. Dil, genellikle hem toplumsallaşmayı hem de toplumsallaşmayla birlikte tarihsel sürekliliği sağlamakla, insan varlığını eksiksiz bir şekilde olanaklı kılar. Ortak bir dil konuşan bir topluluğun üyesi olan insan, belli bir kültürün de üyesi durumundadır. Ağzından çıkan her sözcüğün, dile ilişkisi olan kültür ortamını da canlı tutmada katkısı vardır. Ancak dilin başarısı, yalnızca kültürü taşıyıp korumakla kalmaz; aynı zamanda kültürün zaman ve uzay doğrultularında genişleyip yayılmasını da sağlar. Bu arada, kuşkusuz, dil de çeşitli değişimlere ve eleştirilere uğrar.⁶⁵

Bir bakıma kültüre dil açısından bakınca, şu özellikleri saptayabiliriz: Bir bakıma kültüre götürüp de dilden geçmeyen hiçbir doğal yol yoktur. En küçük konuşma edimi bile düpedüz bir kültür edimidir. Bu bağlamda kültüre özgü bütünlüğü sağlayan başlıca kaynağın anadilde bulunduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü kültürün sırrı genellikle dile bağlıdır ve dilce belirlenir.⁶⁶

O halde, dil ile kültür birbirine özce bağlıdır. Dil ile kültür ilişkisi, içerik ve biçimce son derece zengin bir iç içe örülmedir. Dilin güçlü ve yaygın etkisi kültürün her unsurunda kendisini gösterir. Ayrıca, kültürün belirgin damgasını taşımayan hiçbir dilsel kuruluşa ve hiçbir sözcüğe rastlanmaz.⁶⁷

Dil ile kültür arasındaki ilişkiyi, başka bir açıdan da, şu şekilde açıklayabiliriz: Bir tespite göre ancak iki türlü gerçek vardır: Fizikî gerçek ve ruhsal gerçek. Bu anlayışa göre gerçek olan her şey, ya maddîdir, ya da ruhsaldır. O halde, kültür bu iki gerçek çeşidinden hangisiyle ilgilidir? Elbette ikisiyle de ilgilidir. Yalnız kültürün gerçekliği bununla da bitmiş olmaz. Kültür, bir de bir anlamlar sistemi ve bir anlamlar dokusudur.⁶⁸

⁶⁴ Bkz. John C. Condon, *Kelimelerin Büyüülü Dünyası (Anlambilim ve İletişim)*, çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, 1995, s.56.

⁶⁵ Uygur, *Kültür Kuramı*, s.19-20; Thomas Stearns Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara, 1981, s.55.

⁶⁶ Uygur, *Kültür Kuramı*, s.21.

⁶⁷ Uygur, *Kültür Kuramı*, s.21.

⁶⁸ Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, s.68.

Kültürün bütününde gördüğümüz bu durumu, kültürün bir parçası ve bir görünüş biçimi olan dilde de, çok iyi görebiliriz. Dil de fizik yönü, ruhsal yönü ve bir de anlam yönü olan üç boyutlu bir yapıdır. Konuşurken çıkardığımız sesler ve havanın dalgalanmaları, dilin fizik yönüdür. Konuşan karşısındakine birtakım sesler göndermeseydi, anlaşma olamazdı. Ancak bu gönderilen seslerin algılanmaları da gereklidir. Bu olay da dilin ruhsal yönüdür.⁶⁹

Ancak dilin gerçekliği bu son olayla bitmiş olamaz. Seslerin algılanması, henüz bir anlaşma değildir. Böyle olsaydı, bilmediğimiz yabancı bir dilin seslerini sadece işitmekle bu dili anlamış olurduk. Konuşmada anlaşmayı sağlayan asıl etken anlamdır. Gerçi bu anlam, ruhsal yön ile birlikte bulunur ve ondan ayrılamaz. Çünkü gerek anlamın kazandırılması ve gerekse kavranması ruhsal edimlere dayanır. Bununla birlikte anlam, konuşmadaki ruhsal yönden başka bir şeydir. Ruhsal edimler belli bir zaman anında olup biterler. Anlamın ise, sonsuz değilse bile, sürüp giden bir formu vardır. Anlam belli bir zaman anına bağlı değildir.⁷⁰

Kültür, kendini ileriye kalıtım yolu ile değil, tamamıyla tinsel olan bir yol ile ulaştırır. Burada sürekliliği kuran, gelenektir (*tradition*). *Tradition* sözü, Latince *tradere* kökünden gelir; *tradere* devretmek ve aktarmak demektir. Gerçekten de kültür kendini aktarır.⁷¹ Kültür değerleri, bireyin yeteneklerinin erişebildikleri yere kadar yayılabilir.

Düşünme ve değerleri taşıyan yönü ile dil, kültürün öteki birtakım alanlarına sıkı sıkıya bağlı olur; onlarla birlikte ayakta durur ve onlarla birlikte değişir. Yaşayan bir kültür, bulunduğu durumu, söz hazinesi hâlinde biçimlendirir. Bu yüzden ölmüş bir dil bile, bize bir zamanki bir kültürün içeriğini bildirebilir. Filolojinin, tarih araştırmalarının belli başlı bir dayanağı olması bu yüzdendir.⁷²

Görüldüğü gibi, "dil niçin değişime uğrar?" sorusu, "kültür neden hareket ediyor?" "Kültürü hareket ettiren etkenler nelerdir?" sorularına geri götürülebilir. Çünkü dil yalnız başına değişmez, içinde yer aldığı kültürün bütününe devinimine ayak uydurur. Onun için kültürün bütününe bir andaki durumu dilde de kendini açığa vurur.

Kültürü yürüten ne sadece madde, ne de sadece idea'dır. Kültürün yapısında varlık çeşitlerinin hepsinin payı olduğuna göre, gidisinin belirlenmesinde de bunların yer yer ve zaman zaman rolleri olur.

⁶⁹ Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, s.68.

⁷⁰ Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, s.69.

⁷¹ Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, s.67.

⁷² Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, s.71.

Kültür, bir toplumun bütün hayatıdır. Toplumun bütün hayatı derken kastedilen şey, edimlerin ve onların ürünlerinin toplamı olan bir miktar değil, bir yapıdır. Çünkü kültürü oluşturan unsurlar rastgele bir arada değildir. Kültür unsurları olan edimler ve ürünler, bir esasa göre, yapıda yer alır ve aynı esasa göre birbirleriyle ilişkiye girerler.⁷³ İnsanın sembolik düşünme kapasitesinin ürünü olan dil, bir iletişim aracı olarak en önemli kültür unsurudur. Bir milleti oluşturan insanlar duygu, düşünce ve hayallerini dil ile ifade ederler. Dil, insanın manevî varlığını hem en etkili biçimde ifade eder hem de insanın manevî varlığını algılanabilir bir sembolik sistemle muhafaza eder. Bu bakımdan, insan zihninin nitelikleri dili doğurur; fakat dilin sembolik sistemi, taşıdığı kültür birikimi ile insan zihninin gelişmesinde en büyük etken olur. İnsan zihninin eriştiği muhâkeme tekniklerini, duygu inceliklerini ve hayal ufuklarını dil temsil eder.⁷⁴

Sonuç olarak diyebiliriz ki dil, hem düşüncenin, hem kültürün hem de eğitimin aracıdır. Düşünce, dile aktarılmadığı sürece bilgiye dönüşemez. Bilgi, dilin aracılığı olmadan öğretilemez. Diğer yandan, kültürel iletişimde kullanılmayan bir dil, kültür dili; bilimsel iletişimde kullanılmayan bir dil, bilim dili haline gelemmez. Kültür dili gelişmeden kültür; bilim dili gelişmeden bilim gelişemez. Demek ki kültür, dil, düşünce üçgeni sürekli olarak birbirini beslemekte, birinin gerilediği durumda diğeri de doğal olarak gerilemektedir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul, 1998.
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Ankara, 1995.
- Aristoteles, *Metafizik*, c.1, çev. Ahmet Arslan, İzmir, 1985.
- Aşkun, İnal Cem, "Kültürel İletişim Politikası", *Kurgu, Açıköğretim Fakültesi İletişim Bilimleri Dergisi*, sayı:7, (Ocak 1990).
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, 1985.
- Bingöl, Abdulkuddüs, "Dil-Anlam ve Felsefe", *Felsefe Dünyası Dergisi*, sayı:1, (Temmuz 1991).
- Bumann, Waltraud, "Dil Felsefesi", *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, der. ve çev. Doğan Özlem, İstanbul, 1997.
- Condon, John C., *Kelimelerin Büyüklüğü Dünyası (Anlambilim ve İletişim)*, çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, 1995.

⁷³ Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, s.13.

⁷⁴ Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, s.121.

Dil-Kültür İlişkisi

- Demir, Ömer ve Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul, 1993.
- Dilaçar, A., *Dil, Diller ve Dilcilik*, Ankara, 1968.
- Eflatun, *Kratylos*, çev. Suad Y. Baydur, İstanbul, 1977.
- _____ *Mektuplar*, çev. İrfan Şahinbaş, İstanbul, 1997.
- Eliot, Thomas Stearns, *Kültür Üzerine Düşünceler*, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara, 1981.
- Gökberk, Macit, *Değişen Dünya Değişen Dil*, İstanbul, 1997.
- _____ "Leibniz'in Alman Dili Üzerine Düşünceleri", *Felsefe Arşivi*, c.II, sayı:2, İstanbul, 1947.
- Hegel, G. W. F., *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer, İstanbul, 1995.
- Heidegger, Martin, *Nedir Bu Felsefe*, çev. Ali Irgat, İstanbul, 1995.
- _____ *Özdeşlik ve Ayrım*, çev. Necati Aça, Ankara, 1997.
- Irgat, Ali, "Martin Heidegger Sözde Felsefe ya da Felsefenin Destruksiyonu", *Nedir Bu Felsefe*, İstanbul, 1995.
- İzzetbegoviç, Ali, *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban, İstanbul, 1992.
- Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, İstanbul, 1999.
- Knott, Kim, *Hinduizmin ABC'si*, çev. Medet Yolal, İstanbul, 2000.
- Korlaelçi, Murtaza, "Din-Kültür İlişkisi", *Felsefe Dünyası Dergisi*, sayı:8, (Temmuz 1993).
- Marx, Karl, *Demokritos ile Epikuros'un Doğa Felsefeleri*, çev. Hüseyin Demirhan, Ankara, 2000.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul, 1988.
- Merrill, Francis E., *Society and Culture*, New Jersey, 1961.
- Öner, Necati, "Kavram", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, İstanbul, 1995.
- Özarpınar, Yılmaz, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, İstanbul, 1999.
- Özlem, Doğan, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, İstanbul, 1996.
- _____ "Heidegger ve Teknik", *Tekniğe Yönelik Soru*, İstanbul, 1997.
- Porzig, Walter, *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü, Ankara, 1995.
- Robert, Paul ve arkadaşları, *Micro Robert (Dictionnaire du Français Primordial)*, Paris, 1981.
- Rothacker, Erich, *Tarihte Gelişme ve Krizler*, çev. Hüseyin Batuhan ve Nermi Uygur, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konferansları, İstanbul, 1954.
- Sapir, E., "Culture, Genuine and Spurious", *American Journal of Sociology*, vol. 29, No.4, 1924.

Songar, Ayhan, *Dil ve Düşünce*, İstanbul, 1986.

Sorokin, P. A., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, c.II, çev. M. Münir Raşit Öymen, Ankara, 1994.

Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, 1987.

Uygur, Nermi, *Dilin Gücü (Denemeler)*, İstanbul, 1994.

_____ *Kültür Kuramı*, İstanbul, 1996.

Vardar, Berke ve diğerleri, *XX.Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler)*, Ankara, 1983.

Wein, Hermann, *Tarih, İnsan ve Dil Felsefesi Üzerine Altı Konferans*, çev. İsmail Tunalı, İstanbul, 1959.

Yalçın, Mehmet, *Şiirin Ortak Paydası*, Sivas, 1991.